

Az archetípusok és szimbólumok jelentősége az informális tanulásban

Dergez-Rippl Dóra

Pécsi Tudományegyetem KPVK, Szekszárd

Nihil sub sole novum est.
Nincs új a Nap alatt.

Bevezetés

A tudásszerzés és a technikai fejlődés 21. századi folyamatai új ismeretszerzési formákat eredményeztek. Ennek eredményeképp, úgy tűnik, háttérbe szorult az olyan „lassú” folyamatok módszertani értéke, mint a mélyfigyelem és az önmegismerés, és ezzel szemben fókuszba került a kompetenciákat és a kreatív alkotó folyamatokat támogató környezet megteremtése és vizsgálata. Ez a módszerváltás azonban nem feltétlenül jelent ellentétet. Ezt az új kooperatív szemléletet és környezetet inkább olyan komplex tudásszerzési szituációnak érdemes tekintenünk, amelynek feltérképezésében a kognitivisták, behavioristák és konstruktivisták vizsgálatok mellett kulcsfontosságú szerepet kapnak a komplex mélylélektani értelmezések is. Ezek segítségével láthatóvá válnak az emberi lélek kulturális gyökerei (archetípusok), a tanulási folyamat(ok) mögötti belső, lelki motivációja (a szimbólumok megértésének ősi emberi igénye) és az új tanulási környezet tudatosságon és racionalitáson túlmutató jellemzői (spontaneitás, intuíció, kreativitás). Mindezek elméleti jelentőségét nem lehet túlbecsülni, hiszen a személyiségfejlődés és tanuláselméletek ma is érvényes közös üzenetét segítenek megvalósítani: Légy az, aki vagy! Ezt a tanácsot korántsem könnyű megvalósítani, és ez azért is különösen érdekes, mert az emberi élet lelki folyamatainak és kulturális jelenségeinek valójában nincs más célja, mint ez. Az önmegvalósítás, lelki kiteljesedés, önismeret és önkifejezés mechanizmusainak tudományos tanulmányozása a művészetek, kultúra, vallás és pszichológia elméleti eredményeinek segítségével történik, és ezek nélkülözhetetlenek a komplex tanulási folyamatok feltérképezéséhez is. Az alábbiakban ezt igyekszem alátámasztani, és a kortárs mélylélektan olyan, kultúraelméleti szempontból is jelentős eredményeit szeretném bemutatni, mint a személyiségfejlődés és a szimbólumhasználat kapcsolata, ősi kulturális élményeink időszerűsége vagy a tudásszerzés és önnevelés közös lelki dinamikája.

Elsőként a szimbólumfelismerés kulturális kérdését járom körül, különös tekintettel a tudattalanból eredő ősi tartalmak önismereti jelentőségére. Az önismeretet a tanulás legáltalánosabb formájaként és a kortárs tanuláselmélet fontos elemeként értelmezem. Ezek után következik a szimbólumok és archetípusok mélylélektani magyarázata. Érintem a mesék, mítoszok kulturális jelentőségét és ezek tanuláselméleti szerepét. Amellett érvelek, hogy a kultúra ősisége itt van velünk, és egy olyan pszichés dinamizmust biztosít, amely tanulási folyamatunkat alapvetően meghatározza.

Végül rátérek a tudásszerzés és önnevelés közös lelki dinamikájára, amelyet az ember szimbólumhasználatának és személyiségfejlődésének párhuzamával magyarázok. Azt a nézetet képviselem, amely szerint kulturális ősképeink, az archetípusok alapvető lelki szükségletként értelmezhetők, és az általuk fellépő pszichodinamika biztosítja a tanulásban megjelenő kreativitást. Röviden kitérek a formális, nem formális és informális tanulás közti különbségre is, és megfogalmazom a fentiek konklúzióját: potenciálisan mindenkinben megvan a kreatív élethez szükséges lelki energia.

1. Szimbólumhasználat mint kulturális jelenség

Az önmagunkká válás hosszú és „fárasztó”, egyben mégis legfontosabb életfeladatunk. Ennek megvalósítása során nemcsak az inter- és intraperszonális nehézségekkel kell szembesülnünk, hanem azzal az elméleti ténnyel is, hogy nem válhatunk „akárvé”, akivé csak akarunk. Ez azt jelenti, hogy nem megteremtjük, hanem felfedezzük magunkat – felfedezzük lelkünk különböző tartalmait, és ezeket optimalizálva együttműködésre készítjük azokat. Ezt a célt szolgálják a különböző tanulási folyamatok is, és ez a megfontolás áll „Az életnek tanulunk” vulgáropszichológiai mondás mögött is. A tanulásra szólító belső készítés humán specifikum, és mélylélektani jelentőségét az adja, hogy az emberi psziché⁴ sajátja, ugyanakkor mindenki saját maga kell, hogy felfedezze azt. A lelki fejlődésnek ez a szubjektív karaktere egyrészt sürgető erejű, másrészt kizárólagos, hiszen erre törekednünk *kell*, és ezt más nem végezheti el helyettünk. E komplex lelki folyamat megértéséhez nélkülözhetetlenek kulturális örökségeink, hiszen ezek az emberiség lelki-szellemi mintázatainak képi és verbális megnyilvánulásait szimbolikus formában őrzik számunkra. E szimbólumok „felfejtésével” olyan örök ősi tartalmakhoz jutunk, amelyek saját magunkról/magunkból is megmutatnak valamit, ezzel segítséget nyújtva az önismeret rögzítés útján.

A szimbólumok ősi tartalmak közvetítői. Az ősképek tudatosodott tartalmak közvetlenül, szimbólumok által válnak érzékelhetővé számunkra, és a tudattalannak ezek a primordiális képei segítenek lelki folyamataink megértésében is. Carl Gustav Jung a szimbólumokat a gazdag lelki élet jeleként határozta meg, amelyeknek metafizikai értelemben vett transzcendens funkciójuk ugyan nincs, de tudat és tudattalan között közvetítenek. Az analitikus pszichológia legnagyobb bölcséleti eredménye, hogy felismerte a szimbólumok, mesék, mítoszok, álmok és fantáziák kulturális tartalomhordozó szerepét. Jung szerint a szimbólumok, azaz a jelképek az ember pszichikus történéseinek és lelki élményének „energiaátalakítói” (Jung 1998: 103). Ebben a folyamatban a szimbólumok tudattalannal való felbukkanása a lelki egyensúly helyreállítását szolgálja, és így biztosítja azt a lelki hajtóerőt, amely mind a tanulási folyamatokat, mind pedig a személyiségfejlődés komplex menetét alapvetően meghatározza. Az alábbiakban emellett érvelek, hogy a kreativitáskutatásokkal és művészetpszichológiai következtetésekkel kiegészült kortárs tanuláselméletek nem hagyhatják figyelmen kívül azokat az eszméket, amelyek az emberi lélek motivációját nem csupán a szűk, freudi értelmezésű libidóval magyarázzák, hanem széleskörű kulturális és bölcséleti kontextusban láttatják azokat. Ez utóbbi magyarázó mechanizmus új és szofisztikált értelmezési lehetőség, amely a tudattalan tartalmait a lelki folyamatok kulturális és spirituális komplexitását figyelembe véve igyekszik feltárni. A (mély)lélektani kutatások éppen ezért nem korlátozódhatnak a tudati funkciók vizsgálatára. A tudat középpontba állításának civilizációs igénye ugyanis az egyéb lelki funkciók elnyomásához vezethet, ezért ez hanyatló folyamatnak, visszaesésnek tekinthető, amely erősen leszűkíti a képekben való gondolkodás lehetőségét. A XXI. század tanuláselméleti változásai az bizonyítják, hogy a pedagógiai kutatók felismerték ennek jelentőségét, és a kreativitást, intuíciót és inspirációt biztosító kooperatív tanulási környezet megteremtésére tett kísérleteikkel épp ezt az egyoldalúságot igyekeznek kiegyensúlyozni. Ennek mélylélektani párhuzama az a gondolat, hogy a tudat racionális funkciójával ellentétben a mitológiai gondolkodás az archetipikus tartalmakat szimbólumok formájában hozza felszínre, és ezzel a psziché „rejtett lényegiségét” fejezi ki (Jung 2005: 302). Ha szeretnénk elkerülni a tudat egyoldalúságából következő regressziót, amely többek között a tanuláselméleti szempontokból kizárja az informális tanulás fókuszát, nem feledkezhetünk meg a psziché nem tudatos tartalmairól. Ezekhez tapasztalat által, a tudaton keresztül juthatunk el. A tudat közvetítő funkciója kultúrtörténeti értékeink

---

⁴ Pszichén a lelki folyamatok totalitását értem, amely a tudatos és tudattalan részt egyaránt magában foglalja. A fogalomhoz hozzátartozik az önszabályozás is, amelynek segítségével az egyén az ellentétes tulajdonságait igyekszik egyensúlyba hozni és optimalizált működésre bírni. Különösen fontos a fogalom jungi értelmezése, amely szerint mindeközben az egyén fejlődni, lelkileg kiteljesedni igyekszik. A tanulmányban a psziché fogalmának ezt a komplex és szofisztikált értelmezését használom.

„alapelemeit”, az archetípusokat mutatja meg nekünk, amelyek a szimbólumok által válnak érzékelhetővé, és hozzásegítenek személyiségünk kiteljesedéséhez. Éppen ezért a kortárs kultúraelméleti diskurzusban egyre nagyobb szerepet kap az archetípusos szimbólumelmélet, amely nemcsak az emberiség szimbólumhasználatának történetét igyekszik feltárni, hanem az ezek mögött rejlő általános lelki folyamatoknak a személyiségfejlődésben betöltött szerepét is vizsgálja. Eszerint például egyáltalán nem tekinthetjük „véletlennek” azt a szelekciós folyamatot, amelyben valaki kiválasztja a neki tetsző képzési vagy tanulási formát. Ebben a diskurzusban felerősödik az informális tanulás szerepe – ahogy arra a tanulmány végén rámutatok. Mindenekelőtt azonban szeretném ismertetni azt a mélylélektani gondolatmenetet, amely ősi kulturális élményeink időszerűségét és a személyiségfejlődésben betöltött szerepét mutatja be.

2. Ősi kulturális élményeink időszerűsége: a személyiségfejlődés lelki evidenciája

Az archetípusok tartalmai a kulturális evolúció folyamatát és az emberiség vallási, művészeti és általános kulturális életét alapvetően meghatározzák. Ennek tanuláselméleti jelentősége is van, hiszen a tanulási környezet megteremtésében olyan kulturális közeget igyekszünk megalkotni, amely a tanulók lelkének-szellemének egészére hatással van. Ebből kiindulva elmondható, hogy kulturális szempontból tekintve egyáltalán nem mindegy, mi vesz minket körül – figyelembe véve azt a tényt is, hogy kulturális preferenciáinkat nem teljes mértékben tudatosan alakítjuk, hanem nagy részét őseinktől örököljük, és ezt az örökséget tudattalanul továbbadjuk.

A tudattalan rejtett tartalmai tehát nem misztikus és spekulatív, tetszés szerint választható élménylehetőségek, hanem épp ellenkezőleg, az ember biológiai meghatározottságának törvényszerűségéből következnek. A személyiségfejlődés biológiai folyamat, és egy biológiai evidencián alapul. Eszerint minden élőlény azzá válik, amivé kezdettől fogva rendeltetett (Jung 2005: 318). Ez a fajta fejlődési folyamat az embernél a kollektív archetipikus képekben pszichésen is megjelenik, és e megjelenés szerveződési szabályait a mitológiák szerkezete őrzi számunkra. Éppen ezért az analitikus pszichológia számára rendkívüli jelentőséggel bírnak a mitológia által közvetített kulturális tartalmak, mert segítenek különválasztani a tudattalan személyes és kollektív tartalmait.

„Ősinek nevezem a képet, ha archaikus jellege van. Akkor beszélek archaikus jellegről, ha a kép feltűnő összhangban van ismert mitológiai motívumokkal. Ebben az esetben egyfelől nagyrészt kollektív tudattalan anyagokat fejez ki, másfelől arra utal, hogy a tudat pillanatnyi helyzete kevésbé személyes, sokkal inkább kollektíven befolyásolt” (Jung 2010: 391).

Mindennek tanuláselméleti jelentősége is van, hiszen ezek alapján kijelenthetjük, hogy a kultúra ősisége itt van velünk, nem tudjuk eliminálni a pedagógiai diskurzusból. Sőt, akár olyan kulturális humán specifikumnak is tekinthetjük, amelyet minden ember szükségszerűen birtokol, így egy közös kulturális minimumként is felfoghatjuk. Az informális tudás által nyújtott általános műveltség olyan ismeretekhez juttat hozzá minket, amelynek sokszor nem vagyunk tudatában, mégis meghatározzák döntéseinket és intellektuális életünket. Ilyen fontos ismeret a mesék, mítoszok, mondák szimbólumrendszere és cselekménysorozata. A mitológiák gazdag szimbólumrendszere valójában nem más, mint a tudattalan megjelenési formája, fenoménkészlete, azaz olyan ősi képek lelki lenyomata, amelyek évezredek kultúrtörténeti értékeiről tájékoztatnak minket. Az archetipikus tartalmat kifejező szimbólum valami addig ismeretlenre utal, tehát kizárólagos ismerethordozóként kell tekintenünk rá. A szimbólumok lélektani jelentőségét azért sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert mással nem pótolható pszichés energiákat hordoznak. Carl Gustav Jung, illetve az analitikus pszichológia lelki fenomenológiájának komplexitását mutatja, hogy a pszichés dinamizmus energiaellátását biztosító szimbólumokat olyan fenoménekként magyarázza, amelyeknek a képesség csak egyik tulajdonságuk. Lelki hatóerejük másik összetevője a jelentéstartalom, amellyel az ellentéteket egységesítő törekvésként a képek egymásra hatását folyamatosan alakítják. A szimbólumalkotás

kulturális folyamata így összhangba kerül a lelki folyamatokkal – és ennek nagy jelentősége van a kortárs tanuláselmélet szempontjából, amely a motivációt és a kitartást nem(csak) külsődleges okokkal magyarázza, hanem a life long learning programjával az önmagáért való tanulás relevanciáját hangsúlyozza.

Fenomenológiai szempontból tekintve az archetípusok a kultúra építőköveiként csak a szimbólumokon keresztül láthatók, így a képiség elsődleges jellemzőjük. Mindez jól alátámasztja azt a kortárs jelenséget, amely a képek hatóerejének felerősödését mutatja a tanulási folyamatokban. Ezt az elsőséget Jung is felismerte, hiszen szövegeiben az archetípus kifejezés csupán származtatott fogalom; elsőként az öskép fogalmát vezette be a diskurzusba.

*„A szimbólumok döntő hatást gyakorolnak a lelki élet egészére; domináns funkcionális jellemzővel és különösen magas energiatöltéssel bírnak. Ez magyarázza, hogy Jung kezdetben »ösképekről«, a kollektív tudattalan domináns elemeiről beszélt. Csupán később nevezte őket ARCHETÍPUSOKNAK [...]. Mindenekelőtt Szent Ágoston *ideae principales* definíciója vonzotta ehhez a kifejezéshez”* (Kiemelés az eredetiben) (Jacobi 2009: 57).

Szent Ágoston az ösképeket örökkévaló okokként, illetve az isteni megértéshez tartozó törvényszerűségekként definiálta, és ezt a gondolatot átvéve Jung az időtlen idők óta fennálló képeket archetípusoknak nevezte el.

*„Az archetípusos képzeteket, melyeket a tudattalan közvetít számunkra, nem szabad összetévesztenünk az önmagában vett archetípusal. Azok sokszorosán variált képződmények, amelyek egy önmagában nem szemléletes alapformára utalnak vissza. Utóbbi bizonyos formaelemek és bizonyos alapelvi jelentés útján rajzolódik ki, amelyek azonban csak megközelítően ragadhatók meg. Maga az archetípus pszichoid tényező, mely úgyszólván a pszichikai spektrum láthatatlan, ibolyántúli részéhez tartozik. Mint ilyen nem látszik tudatosíthatónak [...]. Az archetípus önmagában véve üres, formális elem, amely semmi más, mint valami »*facultas praeformandi*«, a képzetformának a priori adott lehetősége”* (Jung 1997: 71–73).

Az öskép fogalmának lélektani használata azonban nemcsak Szent Ágoston filozófiai örökségén nyugszik, hanem egészen az ókori bölcseségetig visszanyúlik.

„Az »archetípus« a platóni εἶδος magyarázó átírása. A mi céljaink szempontjából azért találó és hasznos ez a megjelölés, mert azt közvetíti, hogy a kollektív tudattalan tartalmi esetében réges-régi – vagy még pontosabban – ősi típusokról, vagyis időtlen idők óta fennálló általános képekről van szó” (Jung 2011: 12).

Jung archetípusokra vonatkozó kutatásai széles körű kultúraelméleti konzekvenciákat eredményeztek. Ezek a szellemtudományra, irodalomelméletre, mitológiatörténetre, esztétikára, összehasonlító vallástörténetre és művészetelméletre tett hatásuk révén megkérdőjelezhetetlenül felhívják az egyes szaktudományok figyelmét arra, hogy a kulturális és vallási jelenségek az emberi pszichében gyökereznek, annak fenomenjeiként strukturálódnak (Neumann 2014: xvii), és a tudásszerzés elsődleges forrásait jelentik.

3. A tudásszerzés és önnevelés közös lelki dinamikája

Kulturális javaink, világnézetünk, viselkedésmintáink fenomenológiai sokszínűségében az ember lelki struktúrájának eleven, dinamikus jellege és folyamatainak egész viszonyrendszere mutatkozik meg. Jung az archetípusok fenomenológiájának sajátos, a személyiségfejlődés (individuáció) folyamatával azonos dinamikát tulajdonított, amelynek meghatározott, törvényszerű menete van. Emellett a szimbólumok felbukkanásának is van törvényszerűsége, és

Jung egyik legnagyobb lélektani felfedezése, hogy ez összhangban van az individuáció folyamatával. A szimbólumok tudatban való megjelenése tehát korántsem véletlenszerű, főként pedig nem akaratlagosan irányítható. Jung ösztönös reakcióként, dinamikus viselkedésalakító erőként és lelki szükségszerűségként értelmezte az archetípusokat (Jacobi 2009: 58–59). Bár maga a tudattalan közvetlen megismerési lehetőségként teljes rejtély számunkra, mégsem állíthatjuk, hogy szeszélyesen, akaratunkat passzivitásra kényszerítve alakítja életünket. Jung szerint épp ellenkezőleg, működésének törvényszerűségeit közvetett módon megismerhetjük.

„A tudattalannak Janus-arca van: egyfelől a tartalmi visszautalnak a tudat előtti, prehisztórikus ösztönvilágra, másfelől a jövő lehetőségeit elővételezi [...]” (Jung 1998: 270).

Az ellentétek szabályozó funkciójának lélektani jelentőségét már Hérakleitosz is felismerte; Jung filozófiai műveltsége éppen ezért bizonyosan nagy szerepet játszott mélylélektani kutatásainak alakulásában. Az ellentétek törvényszerű működésének szabályozása lélektani szükségszerűség, de e törvényszerűsége való ráeszmélés filozófiai felismerés.

„Mindig is amondó voltam, hogy a lélektan az emberi tudás fölöttébb összetett fejezete, ezért a vele való foglalkozóknak némi filozófiai előképzettséggel is rendelkezniük kell [...]. Nekünk, az orvostudomány embereinek más tudományok ismereteit kell kölcsönvennünk. Ismernünk kell például a természeti népek lélektanát, a történelmet, a bölcséletet és így tovább. Sok lélektani kérdés, amellyel hasztalan birkózunk, leegyszerűsödne, ha más tudományágakhoz fordulnánk segítségért” (Jung 1999: 110).

Ez a gondolat tanuláselméleti szempontból alapvető jelentőségű, hiszen az informális tanulás éppen ezen az eszmén alapul. A felnőttkori tanulás mint ismeretek és készségek optimalizálása, a kompetenciákkal kapcsolatos „csak az fejleszhető, ami van” - elv, a kreatív alkotó környezet segítő hatása mind tanulástámogató ingerként funkcionálnak. A szimbólumok által megmutatkozó archetípusok szintén kulcsingereként működnek, és bár nem verbalizálhatók, a művészi élmények során azonban átélhetők. Ezek mindig szubjektív élmények, ezért ennek módszertani meghatározása a művészi nevelés legnagyobb kihívása.

„[...] az emberi viselkedés kulcsingerei körül [...] valósággal indáznak a mondák, mítoszok és a fantáziaalakok, amelyek az emberi viselkedés kulturális önreflexiójának eredményei” (Schuster 2005: 302).

Bár a művészi élmény mindig egyszeri és szubjektív, a művészi ízlésformálás mégis tanulható, mert a vallás, a kultúra és a művészet korokon átívelő, örök értékeket közvetítenek, amelyeket felismerve és preferenciáinkat figyelemmel kísérve saját magunkra ismerhetünk. Ez valójában nem más, mint informális tanulás: saját magunk tanulása. Minél kifinomultabb művészi észlelésünk dinamikája, annál jobban tudjuk ezt önmagyarázó módszerként használni, azaz annál jobban megismerjük saját magunkat.

„A mélylélektanban a pszichodinamikán a lélek hajtóerőit és a szív rejtett, titkos rugóit értjük. A képek megmutatják a belső valóságot és megismertetik velünk személyiségünk eddig ismeretlen oldalait. Lelkünk mélyén bevezetnek bennünket képi világunk műhelyébe [...]. A szellemi és lelki hajtóerők eredete és forrása az archetípusokban, illetve az élet archetipikus alappozícióiban rejlik. Az archetípusok mint rendező tényezők energiatöltéssel bíró jelentéstartalmat hordoznak, amelyből pszichodinamika keletkezik” (Jung 1998: 104–105).

Ez a pszichodinamika biztosítja a tanulási folyamatokban jól hasznosítható kreativitást. E szemléletmód implicit módon régóta jelen van a tanuláselméleti diskurzusban, amely a

tanulásfajták tudományos meghatározásainak különbözőségéből jól látható. Míg a formális tanulás oktatási és képzési alapintézményekben valósul meg, és elismert oklevéllel, szakképesítéssel zárul, addig a nem formális tanulás az alapoktatási és képzési feladatokat ellátó rendszerek mellett zajlik, és általában nem zárul hivatalos bizonyítvánnyal. A nem formális tanulás lehetséges színtere a munkahely, de megvalósulhat civil társadalmi szervezetek és csoportok tevékenységének a keretében is, amelyeket a formális rendszerek kiegészítése céljából hoztak létre. Az informális tanulás azonban – a fentiekől kissé különbözően – a mindennapi élet természetes velejárója. A formális és nem formális tanulási formákkal ellentétben az informális tanulás nem feltétlenül tudatos és sokszor csupán kísérő tanulási tevékenység, és lehetséges, hogy maguk az érintettek sem ismerik fel tudásuk és készségeik gyarapodását. Az informális tanulás jelentőségét az a dinamikus eszme adja, amely szerint az egész több, mint a részek összessége. A formális tanulásban a dinamizmust a tanár tartja fenn.

„Hogy egy tizenéves érdeklődése fennmaradjon egy tárgy iránt, élveznie kell azt, amin dolgozik. Ha a tanár túlzottan megnehezíti a tanulás feladatát, a diák túl frusztrált és nyugtalan lesz ahhoz, hogy belemerüljön, és a feladatot önmagáért élvezze. Ha a tanár túl könnyűvé teszi a tanulást, a diák unatkozni fog, és elveszti az érdeklődését. A tanár azzal a nehéz feladattal szembesül, hogy meg kell találnia az általa teremtett követelmények és a diák képességei közti megfelelő egyensúlyt, hogy abból örömtelenség származzon, és megszülessen a még több tudás iránti vágy” (Csíkszentmihályi 2008: 175).

Az informális tanulóhoz kapcsolódó önismereti folyamatokban azonban nekünk kell megteremteni, illetve felismerni azokat az utakat, amelyek előre visznek. Ebben kulturális örökségünk és környezetünk egyaránt segítségünkre lehet, ugyanakkor itt kapnak szerepet az intrinzikus jutalmak, azaz a tanulás örömei. Sok esetben a külső jutalmazás öröme nem elegendő ahhoz, hogy megteremtse vagy fenntartsa a motivációt. Valójában tehát a tanulóval kapcsolatos tartós sikerben a belülről jövő motivációnak van döntő jelentősége.

„A kreativitás növelésének egyik magától értetődő módja tehát, ha a különféle tartományokba a lehető legtöbb áramlatélményt visszük. A kultúra építése – művészeknek, tudósoknak, gondolkodóknak vagy cselekvő embernek lenni – felemelő élmény. Mégis túlságosan gyakori, hogy a felfedezés öröme nem sikerül megismertetni a fiatalokkal, akik inkább a passzív szórakozás felé fordulnak. A kultúra fogyasztása azonban sohasem olyan jutalmazó értékű, mint létrehozása” (Csíkszentmihályi 2008: 345).

Összegzés

Potenciálisan mindenki megvan a kreatív élethez szükséges lelki energia, amelyet a jungi elmélet rendkívül mélyenszántóan elemez, és amelynek konzekvenciái a kortárs tanuláselméletben döntő szerepet játszanak. Ezért a fentiekből levont következtetésként elmondhatjuk, hogy a tanulási folyamatokban érdemes élni azzal a lehetőséggel, amely túl van a formális tanuláson, valamint önálló feladatként jelentkeznek, ezért mindenki egyénileg élheti meg azt. Belső lelki dinamikánkat hasznosítva így azt találjuk, hogy az egész jövőnkre hatással van.

„[...] minden kreatív személynek, aki új területre merészkedik, saját magának kell kiépítenie pályáját. [...] Akik kitartanak, és sikeresek lesznek, sokkal inkább abban kell kreatívnak lenniük, ahogy saját jövőjüket alakítják” (Csíkszentmihályi 2008: 199).

Irodalom

- Csíkszentmihályi M. 2008. *Kreativitás – A flow és a felfedezés, avagy a találékonyság pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jacobi, J. 2009. *Carl Gustav Jung pszichológiája*. Budapest: Animula Kiadó.
- Jung, C. G. 1997. *C. G. Jung alapfogalmainak lexikona – Első kötet*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Jung, C. G. 1998. *C. G. Jung alapfogalmainak lexikona – Második kötet*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Jung, C. G. 1999. *Beszélgetések és interjúk*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Jung, C. G. 2005. *A nyugati és keleti vallások lélektanáról*. Budapest: Scolar Kiadó.
- Jung, C. G. 2010. *Lélektani típusok*. Budapest: Scolar Kiadó.
- Jung, C. G. 2011. *Az archetípusok és a kollektív tudattalan*. Budapest: Scolar Kiadó.
- Neumann, E. 2014. *The Origins and History of Consciousness*. United States of America: Princeton University Press-Princeton Classics.
- Schuster, M. 2005. *Művészetlélektan*. Budapest: Panem Kiadó.